

filozofija religije kao »racionalno filozofsko istraživanje religioznog fenomena«. Dok prva tri modela filozofiju i religiju međusobno dokidaju ili razdvajaju, četvrti nastoji očuvati realnu razliku, ali ističe njihovu komplementarnost. Autor ocjenjuje pozitivnim četvrti model utoliko što je prihvaćena mogućnost filozofijskog istraživanja religioznog fenomena u njegovoj izvornosti, ali istovremeno ističe kako time nije riješen glavni problem, a to je epistemološka metoda kojom se to može ostvariti. Stoga se u drugom dijelu rasprave autor bavi problemom odgovarajuće epistemološke metode u filozofiji religije. Odgovarajući na upit »kakva epistemologija filozofije religije?«, autor, nakon što je ukazao na nedostatnost deduktivne i induktivne metode u filozofiji religije, izlaže dva modela: kombinaciju fenomenološke, lingvističke i transcendentale metode, s jedne, te kombinaciju fenomenološke, induktivne i deduktivne metode, s druge strane. Treći dio posvećuje problemu fenomenološke metode *epoche* i s tim povezanog značenja vlastitih religijskih uvjerenja za filozofsko istraživanje religije.

U slijedećem poglavlju, naslovljenom »Monoteizam kao temeljno polazište židovstva, kršćanstva i islama«, autor se *ne* bavi, kako bi se moglo zaključiti iz samog naslova, genezom i razvojem semitskog monoteizma, nego ga u izlaganju uzima kao »gotovu činjenicu koja kako takva poziva da je se bolje rasvijetli, analizira i vrednuje« (str. 159), uzimajući ga, dakle, kao polazište. Autor to čini tako da uspoređuje tri semitske religije s ostalim religijama i međusobno. Kao kriterij uspoređivanja uzima, inspiriran A. Schweitzerom, religijskom fenomenu inherentne aspekte, a to su: dualizam-monizam, optimizam-pesimizam, moralizam-intelektualizam. No, za razliku spram Schweitzera, koji je kršćanstvo uspoređio s velikim istočnjačkim religijama, Devčić uzima navedene kriterije kao temelj za produbljenu usporedbu svih triju semitskih religija s ostalima, napose istočnjačkim, ali i međusobno. U svjetlu ovih kriterija autoru je pošlo za rukom pokazati na samo mnoge sličnosti nego i različitosti između tri abrahamske religije, kao i svu složenost njihova međusobnog odnosa na teološkoj razini.

U završnom dvanaestom poglavlju, »Religije na kraju drugog i početku trećeg tisućljeća«, autor ne pretendira dati cjelovit prikaz, svjestan poteškoća koje takav prikaz čine nemogućim. Stoga, promatrajući religiju s objektivnog motrišta, Devčić se ograničuje na opisanje i predočavanje općeg religijskog sta-

nja tako što »iscrtava' četiri različite, ali međusobno komplementarne religijske slike« (str. 175). Prva se slika odnosi na opći dojam o religiji danas. Drugu sliku autor iscrtava promatrajući religiju kroz prizmu velikih tradicionalnih religija, treću kroz prizmu tzv. *novih* religija i četvrtu, promatrajući je u svjetlu ateizma i agnosticizma. Ne ulazeći ovdje u prepričavanje autorovih osvrti na svaku od navedenih slika, istaknimo tek zaključnu misao: »(D)odajmo za kraj da će religija, bez sumnje, i u trećem tisućljeću pratiti čovjeka, ali promijenit će se kao i toliko puta do sada načini i forme u kojima će se izražavati. Na takav nas zaključak upućuje ne samo opisano stanje religije na kraju drugog milenija nego i nepobitna činjenica da je čovjek po svojoj naravi religiozan, ali u mnogome promjenjivo biće, pa kako se bude mijenjao on, mijenjat će se i njegova religija.«

Na kraju, ne preostaje nam drugo doli zaključiti kako je pred nama jedna uistinu velika knjiga. Velika, kako po tome što predstavlja najcjelovitiji prikaz ove složene teme u nas tako i po pristupu temi, u koju nas autor uvodi suverenim poznavanjem problematike i visokom razinom njezina promišljanja. Ova knjiga upravo stoga nadahnjuje i izaziva na ponovno promišljanje o uvijek starijim i uvijek novim pitanjima, te »posvješćuje važnost za našu budućnost onoga što Platon naziva 'druga plovidba', a Isus 'obraćenje'«. Devčićeva knjiga predstavlja duhovni dobitak ne samo za ljude struke, filozofe i teologe, nego i za svakog čovjeka koji iskreno traga za smislom svojega postojanja, pokazujući mu da se »samo na krilima vjere i razuma može vinuti do spoznaje Boga, a time i do ispravnog odgovora na pitanje o iskonu i smislu svega« (str. 254).

Iris Tićac

Rebeka Jadranka Anić

Više od zadanoga

Žene u Crkvi u Hrvatskoj
u 20. stoljeću

Franjevački institut za kulturu
mira, Split 2003., 502 str.

Više od zadanoga. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću naslov je knjige u hrvatskom prijevodu izvorno njemački napisane doktorske

disertacije »Die Frauen in der Kirche Kroatiens im 20. Jahrhundert«, što ju je Rebeka J. Anić obranila 2001. godine na Katholisch-Theologische Fakultät, Universität Wien, pod mentorskim vodstvom poznatog pastoralnog teologa, prof. dr. Paula M. Zulehnera.

Globalna koncepcija knjige veoma je jednostavna. Ta se jednostavnost potvrdila kao ključni uvjet za postignuće konačnog uspjeha cjelokupnog istraživanja. Naime, knjiga je podijeljena u četiri poglavlja: 1. Žene u Crkvi u Hrvatskoj – ocrt sadašnjosti (str. 21–83); 2. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u predkomunističkom razdoblju (str. 84–244); 3. Žene u Crkvi u Hrvatskoj u komunističkom razdoblju (str. 245–437); 4. Ishod istraživanja i pogled u budućnost (str. 438–448). Svako je poglavlje podijeljeno na dva ili više odjeljaka, s jednim ili više podnaslova, čime se dobilo na metodičkoj sustavnosti, a sadržaj knjige na preglednosti (str. 5–8). Nakon sadržaja slijedi popis kratica (str. 9), zatim predgovor izdavača (str. 10–11), potom predgovor autorice (str. 12–13). Time se dolazi do opširnog uvoda (str. 15–20) u kojem autorica obrazlaže polazište, vremensko ograničenje, izvore, metodu istraživanja te daje jedno sintetičko obrazloženje s obzirom na teorije spolova, budući da je autorica ovo istraživanje obavila upravo pod vidom teorije spolova. Na samome kraju, knjiga donosi popis grafikona prikazanih u prvom poglavlju (str. 457), zatim opsežni sažetak na njemačkom jeziku (str. 458–466), potom kratki sažetak na engleskom jeziku (str. 467) i konačno bibliografiju, podijeljenu na izvore (str. 468–496) i literaturu (497–502).

Knjiga je, kako sama autorica ističe, »sustavna dokumentacija« (str. 17). No, nije riječ o tek pukom nizanju sadržaja iz različitih povijesnih i sadašnjih pisanih dokumenata o položaju žena u Crkvi, već o njihovoj sustavnoj i rigoroznoj analizi. Prema tome, metoda koja je primijenjena i koja je kao takva omogućila uspješan završetak ovoga znanstveno-istraživačkog pothvata bitno je analitička. Sintetička se metoda samo daje naslutiti u onim dijelovima knjige u kojima autorica ukratko donosi glavne rezultate i zaključke prethodnih analiza, dajući svoj, nekad kraći nekad duži, kritički osvrt, ponekad samo u obliku (protu)pitanja, ali nikada pod uplivom pukog subjektivizma, već otvoreno ukazujući na evidentne kontradiktornosti, nedosljednosti i problematičnosti u svjetlu zadane matrice teorije spolova. To znači da autorica nije samo poželjela biti objektivna nego da sustavno i permanentno ostaje vjerna zakonitostima objektivnosti, što je najbolje po-

tvrđeno u citiranju autora iz izvora i navođenju dotičnih dokumenata u bilješkama. Na taj je način svjedocima povijesnih događanja povezanih sa statusom žena u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću dana mogućnost samozražavanja i puna sloboda mišljenja. Autorica ništa ne obezvrijeđuje, ne falsificira, ne plagira, ne uljepšava, ne korigira, već vjerno i dosljedno prenosi sadržaje iz izvora, obavještavajući čitatelja u bilješci o kojemu je izvoru riječ.

Prije osvrta na sadržaj pošteno je spomenuti da se tu i tamo, ipak, nađe pokoja pogreška ili nedosljednost. Najprije, nedostatak se knjige očituje u tome što na kraju manjkaju kazalo imena i kazalo stvari, što i nije toliko problematično sa stajališta očite tvarne kvalitete knjige koliko sa stajališta dobrog uzusa za lakše snalaženje po sadržaju knjige i, ne manje važno, veće pažnje prema čitatelji(ca)ma. Uočeno je jedno pogrešno napisano prezime. Naime, gospođa Ana Volović-Mršić (str. 73 u bilješkama br. 251 i br. 252, te str. 490 u popisu izvora) zove se zapravo Ana Volarić-Mršić. Kod metodologije navođenja primjećuje se također jedna mala nedosljednost. Naime, na dnu se stranica kroz čitavu knjigu nižu bilješke od br. 1 do br. 977. Ta je dosljednost prekinuta u četvrtom poglavlju, gdje bi se na mjestu bilješke br. 1 (str. 451) očekivao nastavak iz prethodnog poglavlja, dakle bilješka br. 988, itd., ali nije tako. Razlog za tu nedosljednost možda leži u činjenici što zadnje, tj. četvrto poglavlje nema obilježja povijesnog i analitičkog pristupa, već idejno sintetizira prevaljene etape istraživanja te ih vrednuje u svjetlu teorije spolova (str. 441–448), dajući na samome kraju obrise određenih uvjeta i mogućnosti promjene položaja žena u Crkvi u Hrvatskoj (str. 449–456). Ipak, sve su ove primjedbe neznatne i ne bi ih trebalo shvatiti kao traženje dlake u jajetu, nego kao dobronamjernu pomoć u budućnosti, ukoliko je opravdano očekivati da će knjiga pronaći put do velikog broja zainteresiranih čitatelj(ica) te da će, posljedično, opet ugledati svjetlo dana u nekome novom izdanju.

Razvidno je da izvorni – njemački – naslov doktorske disertacije nema u naslovu retoričke tvrdnje »Više od zadanoga«, što ga donosi hrvatski prijevod. Naslovnu stranicu ove knjige izradio je Miro Tomasović, koju je stilizirao tako da veličina riječi »više« (gotovo uzduž jedne trećine stranice) vrši funkciju aforističke apostrofe, čineći prisutnom jednu sasvim drugu ideju od idejne poruke što ju sugerira sadržaj knjige nastao iz sustavne i pedantno obavljene analize pisanih

dokumenata o teorijskom i praktičnom razmatranju statusa žena uopće, te ženskog pitanja u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću. Drugim riječima, sadržaj knjige spram statusa žena uopće i ženskog pitanja u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću pokazuje isključivo simptom »manje«. U tom se kontekstu govor o statusu žena uopće i ženskom pitanju posebno, otkrivaju u ruhu neskrivene gordosti, nepopustljive tvrdoglavosti, nedvosmislene jednostranosti i dijaloške zatvorenosti ili, sasvim skraćeno i jednostavno, pod punim imenom i prezimenom, govor o »manje od zadanoga«. Ženi je po naravi dano biti majka. Posljedično, ženi je po naravi dano brinuti se za potomstvo. (Uz uvjet da bude zakonita žena jednoga muža.) Po tko zna koji puta dogodilo se povijesno obistinjenje pučke izreke »tko hoće više, taj će manje«, uz pretpostavku da se iza toga radi o ideološki motiviranoj jednostranosti lišenoj svake razumne (samo)kritike. Tom je, a na prvi pogled beznačajnom intervencijom u izvorni naslov doktorske disertacije autorica odaslala jednu važnu poruku hrvatskom čitateljstvu ove knjige. Naime, da se čitatelj(ica) zna ravnati: žene su daleko vrednije, daleko kvalitetnije, daleko sposobnije, daleko inteligentnije, daleko kreativnije, daleko bolje, daleko plemenitije, daleko nadarenije, daleko..., daleko..., daleko..., nego što su permanentno smatrane i sustavno prikazivane u katoličkoj – bilo novinskoj, popularnoj ili teološkoj – literaturi tijekom 20. stoljeća u Hrvatskoj. Jednom riječju, žene su daleko drukčije od onoga kako ih se često razmatralo. Bilo bi sasvim dovoljno prisjetiti se rasprava o aktivnom i pasivnom pravu glasa žena, te o pravu na obrazovanje, ili o uvjetima i mogućnostima djelovanja žena u javnom životu države i društva, posljedično i Crkve. Istina, do tih se spoznaja ne može doći pukim pogledom na knjigu. Istine i vjerodostojnosti radi, valja se upustiti u čitanje ove opsežne, ponekad iritantne, ali nadasve razumljive i zanimljive knjige, koja je zapravo jedan izvrsno napravljen znanstveno-istraživački rad dostojan doktorske titule, pa da se dovine do izvornog smisla aforističke apostrofe »više od zadanoga«. Jer, čitava knjiga zapravo odiše idejom »manje od zadanoga«. Time dolazimo do onoga presudnog što jednu knjigu, a u ovome slučaju ujedno doktorsku disertaciju, čini ili ne čini vrijednom pažnje i spomena.

Najprije valja osujetiti i demantirati jednu predrasudu koja nije neuobičajena u hrvatskome društvu, bilo da je riječ o crkvenom ili o civilnom kontekstu, svejedno. Očito je da

je ovu knjigu napisala žena. Ona je ujedno katolička časna sestra. Članica je Splitske provincije školskih sestara franjevki. Stoga, svatko tko bi i dalje pričao jednostrane i općene priče o zatucanom antiintelektualizmu, zaostaloj neprosvijećenosti, sentimentalnom tradicionalizmu i subjektivističkoj pobožnosti među ženama vjericama uopće, te među ženama redovnicama posebno, taj/ta bi previdi(la)o jednu banalnu stvar. Naime, kao što ni svi muškarcu nisu isti, tako ni sve žene – bile one vjernice ili ne, bile one redovnice ili ne – nisu iste. Rebeka J. Anić ovom je knjigom na najbolji mogući način, tj. znanstvenim i maksimalno objektivnim škarama presjekla vrpcu predrasuda i osujetila za sadašnjost i budućnost svaku jednostranu – a time nedopustivu i neprihvatljivu – generalizaciju glede razine izgrađene svijesti i samosvijesti u žena vjernica i redovnica u hrvatskom društvu. Pitanje o postotcima prvenstveno je matematičko, a ne vrijednosno pitanje.

Ipak, da ne bi bilo zabune. Čak i ako jedna lasta ne čini proljeće, to uopće ne znači da jedna lasta uopće ne nagovještuje proljeće. Vremena se mijenjaju i mi se mijenjamo u njima, kaže stara latinska uzrečica. Stoga uvijek valja računati s koeficijentom vremena. Tu je također i neumoljivi biološki princip koji osigurava nastavak života, služeći se dakako smrću. Jedni umiru da bi drugi mogli živjeti. Upravo se u tome očituje i osobna dimenzija vrijednosti ove knjige. Autorica je, naime, postala svjesna – štoviše, moglo bi se reći da je to već sastavni dio njezine samosvijesti – da pitanje o statusu žena u Crkvi, ali i hrvatskom društvu uopće, ili, zajedničkim nazivnikom rečeno, da žensko pitanje više nema smisla prešućivati, tj. gurati ga pod tepih ili, opet poslovično rečeno, zabijati glavu u pijesak, jer nijedan retorički i misaoni službeni »make up« ne može nikoga iskupiti od povijesne odgovornosti niti kasnije nadoknaditi svu moralnu štetu što ju se svakodnevno nanosi ženama u crkvenoj i, dakako, društvenoj zbilji. Autorica nam se, čas skriveno čas sasvim otvoreno, predstavlja kao feministkinja. Ali da se razumijemo. Ne feministkinja koja poništava razlike, nego koja ih ispravno vrednuje bez da nanosi ikakvu štetu ženama u kontekstu jednakog ljudskog dostojanstva i ravnopravnosti među spolovima. Knjiga je do krajnjih granica ispražnjena od subjektivizama, osobnih sentimentalizma i pristranih sudova. Knjiga samo vjerno prenosi ono što su drugi rekli, izjavili, napisali i komentirali o statusu žena u Crkvi, ali i društvu u Hrvatskoj u 20.

stoljeću. Metodička dosljednost nametnula je zahtjev da se sve rečeno, izjavljeno, napisano i komentirano izvede iz sjene i stavi na svjetlo općepoznatih i danas već uobičajenih modela mišljenja o ženskome pitanju i metodičkih pristupa u istraživanju istoga. Nije onda nikakvo čudo da je autorica bila »primorana« odrediti se na samome početku prema ženskom pitanju. Time je autorica izbjegla opasnost kako od pada u puku povijesnu faktografiju, te ponavljanje već poznatoga i više puta čuvenoga i viđenoga, tako i od pada u jeftinu ideološki motiviranu apologetiku poretka. Autorica, naime, vrednuje samu stvar. A da bi se stvar mogla vrednovati, potrebni su određeni kriteriji i određene referentne vrijednosti. Autorica posjeduje i jedno i drugo, tj. i kriterije i referentne vrijednosti. U najopćenitijem smislu, kriteriji su metodički pedantno navođenje citiranih mjesta, sistematizacija literarne građe prema filozofskom, teološkom, socijalnom, političkom, ideološkom i povijesnom ključu tako da se neki radovi češće ponavljaju, ali ne zbog pukog ponavljanja, već zbog tematske sistematizacije, a kako to već zahtijeva globalna koncepcija knjige.

U najopćenitijem smislu, referentna je vrijednost sama žena. Tko je žena? Što čini identitet žene? Koje su bitne vlastitosti žene? Koji je stvarni položaj žena u Crkvi i društvu? Što se i kako se o ženama govori i piše? To su samo neka od pitanja, mada ne izričito tako formulirana, za čijim odgovorima autorica u knjizi traga. Postupno postaje jasnim da svi odgovori na ta i slična pitanja ne mogu uživati status vjerodostojnosti i istine ukoliko same žene nisu aktivno uključene u davanje odgovora na njih. Tà radi se o njima – ženama. U tome leži ne samo bit nego i rješenje problema. Sve dok žene ne budu aktivne sudionice i sugovornice u rješavanju svojega – ali i našega zajedničkog – ženskog pitanja, sve dok one same ne kažu tko su i što su, što žele i kako žele, što misle i što osjećaju, dotle žensko pitanje ostaje i dalje otvorenim. Štoviše, ostaje i dalje problematičnom sama »činjenica« da ono ostaje i dalje otvoreno. U svemu tome autorica ne skriva svoju punu opredijeljenost za žene, u smislu otvorenog zagovaranja njihova ljudskog dostojanstva i njihovih ljudskih prava. Neshvatljivo je uopće, a za autoricu posebno, da se ženama može priznavati i ljudsko dostojanstvo i ljudska prava, ali da se u praksi to često puta pretvara u diferencirano dostojanstvo žena spram muškaraca i osakaćivanje prava žena spram prava muškaraca. Uzimajući za središnju referentnu vrijednost

ženu, kao pravo ljudsko biće s puninom ljudskog dostojanstva i svim temeljnim i neotudivim ljudskim pravima, autorica je uspješno pokazala da su žene često trpjele i još uvijek trpe diskriminaciju, subordinaciju, marginalizaciju i devalvaciju osobne vrijednosti, a sve to pod plaštem uzvišenih, eufemističkih, pagniričkih, a nerijetko biblijski i teološki obrazlaganih definicija, pojmova, koncepata, naziva, titula i imena. Autorica je ponekad svjesno, a ponekad nehotice osujetila mnoge kontradiktornosti u kontekstu razmatranja statusa ženà u Crkvi, ali i društvu u Hrvatskoj u 20. stoljeću.

S jedne se strane žene opisuje takvim rječnikom da je to doista milina. No, iza toga se većinom skriva hipokrizija ili, točnije rečeno, ideološka motiviranost da se žene pošto-pošto zadrže u položaju koji je povijesno naslijeđen, a jer je takav, onda je podložan i propadanju i promjenama, no taj se usud ne želi prihvatiti. Dakle, interes nije istaknuti vrijednost žena, nego sačuvati naslijeđeni poredak u kojemu je sve već (bilo) definirano. Ova knjiga, napisana prema znanstveno-metodičkim pravilima, osim što zaslužuje status izvrsnog znanstvenog djela, ujedno je jedinstveni pedoaje ženskome pitanju na našim intelektualnim i duhovnim prostorima. Vrijednost ove knjige nije niipošto manja jer je pisana pod formalno-teološkim vidom. Knjiga prelazi te granice. Ona predstavlja znanstveno-istraživačku mikroparadigmu. Od sada ubuduće, razmatranje ženskoga pitanja u Hrvatskoj uopće, te u Crkvi u Hrvatskoj posebno, neće je moći niti smjeti zaobići, ako se želi svjedočiti odgovornost prema zadatku.

O samome sadržaju knjige dalo bi se raspraviti na dugačko i na široko. Čemu ponavljanje sadržaja knjige, kad je ionako knjiga dostupna u knjižarama? Ipak, jedna stvar zaslužuje recenzijsku pozornost, jer ona po sudu recenzenta predstavlja sukus, supstrat ili bit svih eklesioloških i teoloških rasprava o položaju ženà u Crkvi, posljedično, u društvu kao mjestu događanja svakodnevnog života vjernika/ca. Valja reći da što je predznanje čitatelja o temi veće to nehotimice ima precizna očekivanja. S time u svezi gotovo je očekivano da se koncept »narav žene« i u raznim tekstualnim i kontekstualnim varijantama, kao »ženska narav«, »njezina narav«, »njihova narav«, »ženama dana narav«, »žena stvorena po naravi«, »po naravi«, »njezin naravni ustroj«, »visina postavljena od naravi« i tome sl., pojavljuje ni više ni manje nego, slovom i brojem, cc. dvjesto dvadeset jedan (221) puta u knjizi. Usto, valja napo-

menuti da se u više od osamdeset posto slučajeva koncept »ženska narav« i njegove jezične inačice javljaju u analiziranim izvorima, dok ostatak spada na komentare i zaključke same autorice. Koncept »ženska narav« postaje zamršeniji kad se razmatra u kontekstu sintagme »muška i ženska narav«, koja se česta ponavlja u knjizi. Upadno je da se koncept »ženska narav« ne javlja ravnomjerno u svim analiziranim povijesnim razdobljima. U ocrtu sadašnjosti iz prvog poglavlja koncept je zastupljen svega četiri (4) puta. U drugom i trećem poglavlju za predkomunističko i komunističko razdoblje pojavljivanje je koncepta često, tj. oko dvjesto (200) puta, iako ne uvijek ravnomjerno raspoređeno u svim idejnim i sadržajnim kontekstima. U četvrtom poglavlju, tj. u sintezi rezultata istraživanja i pogledu u budućnost, koncept se ponavlja devetnaest (19) puta. Nije uvijek posve jasno značenje koncepta »ženska narav« na teorijskoj razini. Ipak, sve nejasnoće nestaju na onoj praktičnoj. Koncept »ženska narav« redovito se predstavlja kao neupitna normativna veličina uz pomoć teološkog obrazlaganja u prilog jednakosti između »ženske naravi« i čina Božjeg stvaranja; posljedično, »ženska narav« fiksirana je u samom stvaranju jednom zavazda, neovisno o socio-kulturološkom, psiho-emocionalnom i znanstvenom utjecaju na nastanak same formulacije o stvaranju u Bibliji. Fiksiranu »žensku narav« teolog ili vjernik treba samo znati pročitati, a »ispravno čitanje« otkriva volju Božju i naum Stvoriteljev. Međutim, u predkomunističkom, a dijelom i u komunističkom razdoblju teologiziranje koncepta »ženske naravi« često je isforsirano induktivno, te je kao takvo služilo svrsi da se uz pomoć teologije i Biblije opravda naslijeđeno stanje položaja žena, a ne da se isto kritički preispita u svjetlu teologije i Biblije, a za dobrobit i osobni probitak ženâ u Crkvi i društvu. Ta spoznaja iskreno upozorava da ne bi smjelo biti nikakve razlike spram potrebe i odgovornosti osujećivanja i kritiziranja ideološke zloupotrebe biologije, fiziologije i psihologije, u smislu da se biološke, fiziološke i psihološke danosti tumače kako kome odgovara za osobne potrebe, s jedne strane, kao i osujećivanja i kritiziranja ideološke zloupotrebe teologije i Biblije, u smislu da se teološke i biblijske danosti tumače, primjerice, na način da se pošto-poto sačuva postojeći društveni (i crkveni) poredak i u njemu naslijeđeni položaj žena.

Dobro se prisjetiti da jedinstvena, univerzalna, nepodijeljena i neotuđiva ljudska narav, kao učinak Božjeg stvaranja, koju u punini

posjeduju žene i muškarci, te koja kao takva potvrđuje jednako ljudsko dostojanstvo i garantira ravnopravnost među ženama i muškarcima, teološki nije upitna. Upitno je kad se jedinstvena ljudska narav u teoriji i praksi raspadala na dvije naravi, onu žensku i onu mušku. Time se željelo teološki dokazivati zašto žene trebaju stajati najprije daleko od javnoga života uopće, a zatim od sudjelovanja u političkim izborima, u obrazovanju, znanosti i kulturi, te konačno u svim društvenim, ali i crkvenim aktivnostima i zvanjima s naslova ravnopravnosti. Koncept »ženska narav« gotovo je u pravilu – a što je osobito do izražaja dolazilo u predkomunističkom razdoblju – služio da se sav smisao ženske egzistencije svede na dvije funkcije žene, jednu više biološku i jednu više sociološku, tj. na rađanje i odgoj djece i s tim povezano čuvanje domaćinstva. Iz većine rezultata ovih istraživanja može se izvući zaključak da tzv. »muška narav« u rađanju i odgoju djece nema baš puno što tražiti, ali je zato implicite više nego razvidno da je ona bogomdana za javnost, politiku, znanost, gospodarenje, vladanje i, dakako, po mogućnosti za trajno izbjavanje iz kuće bez neposredne odgovornosti u odgoju djece i vođenju domaćinstva. Slijedom toga nerijetko je bio slučaj da se pod pojmom čovjeka mislilo isključivo na muškarca, u smislu pretpostavljene samorazumljivosti čovjek = muškarac. Iz toga se barem implicite moglo zaključiti da žena ≠ čovjek. Osim toga, metafizička dimenzija čovjeka u slučaju ženâ, kao ljudskih bića, često je bila do te mjere biologizirana da se sva metafizička dimenzija pretvarala u biološku metafiziku. Biološki istraživanja idu dalje, a Crkva im od Koncila priznaje punu autonomiju.

No, ne smije se previdjeti činjenica da se biološke spoznaje o čovjeku mijenjaju, dakako nabolje, i da se usavršavaju. Svemu usprkos valja reći da je neprijeporna činjenica da samo žene po svojoj anatomsko-biološkoj strukturi posjeduju organe za trudnoću i rađanje. Međutim, ljudska »ženka« se po toj činjenici ne razlikuje od ženki drugih živih vrsta, osobito ne od onih biološki bližih čovjeku. Stoga je važno imati na umu da opasnost od animalizacije čovjeka, poglavito ženâ, nije isključena, dok teologija i Biblija niti dopuštaju ni odobravaju ikakvu animalizaciju čovjeka. Jer čovjek jest »animal«. Ali ne samo to. Čovjek je ujedno »rationale«. Prema tome, čovjeka kao čovjeka konstitutivno i bitno određuje ono »razumsko«, jer po tome, i jedino po tome, čovjek je nešto kvalitativno drugo i bitno drukčije u prirodi. Sto-

ga samo ono »razumsko« može odrediti smisao i značenje onome »animalnom« u čovjeku, ali obrnuto ne samo da ne može nego i ne smije. Ta je svijest, zahvaljujući u prvome redu radikalnim društvenim promjenama i napretku prirodnih znanosti, postupno rasla i među crkvenim i teološkim komentatorima i piscima. Upravo su društvene prilike odigrale ključnu ulogu u promjeni paradigme spram položaja žena, barem u literarnim razmatranjima, u Crkvi.

Slijedom toga, sam događaj kao i doprinos Drugoga vatikanskog koncila u tome su bili i ostali nezaobilazni. Zaista je nebitno što je i koliko je Koncil izrekao o ženama i njihovu položaju u Crkvi. Ono što je bitno, dvije su stvari. Prvo, motivi i razlozi sazivanja Koncila, a to su u prvome redu nepodnošljivo stanje zatvorenosti Crkve prema svijetu i usidrenost u mentalitet prošlosti. Drugo, duh koji je pokrenuo Koncil i koji ga je uspješno privedo kraju, a to je u prvome redu dijaloška otvorenost i svijest o nesavršenosti, grješnosti, s jedne, te proročkoj i hodočasničkoj prisutnosti u svijetu, s druge strane. Otvaranje Crkve prema svijetu, napuštanje stare logike osuđivanja i izopćivanja, naglašavanje jednakog dostojanstva svih krštenika, zapodijevanje dijalog a sa svijetom, prihvaćanje i preporuka povijesno-kritičke metode u egzegizi Biblije, uvažavanje i prihvaćanje pozitivnih stečevina modernoga doba – kao, primjerice, slobode savjesti i vjeroispovijesti, ljudskih prava i sloboda, autonomije ovozemaljskih stvarnosti i znanosti, političkog pluralizma – samo su neke oznake koncilskog duha, a koje čekaju na sveobuhvatno oživljavanje u svakodnevnom životu Crkve. Sve to zajedno dalo je poticaj mnogim teolozima i crkvenim piscima da problemu feminizma općenito, te položaju žena u Crkvi posebno, nakon Koncila pristupe najprije drukčije, dakle bez osuda i protivljenja, a zatim daleko vedrije, opuštenije, dosljednije i donekle u skladu s izgrađenom sviješću i samosviješću žena – i vjernica i nevjernica – svojega vremena. Sve to stidljivo i polako, ali ipak sigurno postaje očitim u nekim analizama položaja ženâ u Crkvi u Hrvatskoj u razdoblju komunizma, te se nastavlja u razdoblju demokracije (npr.: str. 21–83; str. 289–395; str. 449–456).

Nadalje, velika većina ovih istraživanja podastire spoznaju da je u kontekstu razmatranja položaja ženâ u Crkvi u Hrvatskoj u 20. stoljeću, žena doslovno »posvadana« s razumom ili, jednostavno rečeno, s višim moždanim funkcijama. Žene su nježne, osjećajne, pobožne, intuitivne, neposredne, brižne, pažljive, obazrive, povučene, sramežljive, ne-

nasrtljive, samozatajne, skromne, požrtvovne, strpljive, ustrajne, vjerne, nenametljive, srčane, emotivne, ali gotovo, kao u pravilu, nikada nisu inteligentne, pametne, razumne, razborite, mudre i sve ostalo što ima veze s višim funkcijama vrste *Homo sapiens sapiens*. U knjizi se pokazuje da društveni procesi 20. stoljeća nisu tek tako lako i jednostavno uspjeli ni teologiju niti Bibliju, a zapravo Crkvu »natjerati« na priznanje pune praktične ravnopravnosti i dostojanstvene humane jednakosti žena i muškaraca. No, kako se vremena mijenjaju, a i mi se neminovno mijenjamo u njima, tako je sve ono nezamislivo prijašnjim generacijama postalo – gotovo preko noći – normalno i prihvaćeno sadašnjoj. Svemu tome usprkos, žensko pitanje u Crkvi u Hrvatskoj po sudu autorice nije (dovoljno!?) priznato (str. 449–450). Ova knjiga, ipak, svjedoči suprotno, naime to da žensko pitanje postoji i da je priznato. Javno ili tajno, svejedno, čini se ovdje manje bitnim.

Autorica zasigurno zaslužuje najveću pohvalu zbog toga što je toliku količinu bibliografskog materijala pronašla, listajući istražila, istraženo pročitala, te pročitano sustavno analizirala. Drugu pohvalu, bitno povezanu s prvom, autorica zaslužuje zbog pedantne sistematizacije materijala, ali ne samo faktografski i kronološki nego prvenstveno sadržajno i idejno, što otkriva pravo lice uloženom vremenu i trudu u izradi ove doktorske disertacije, kao i samome prevodenju na hrvatski. Globalna podjela knjige na četiri poglavlja, od kojih tri obuhvaćaju važna povijesna razdoblja u životu Crkve i razvoju Hrvatske u 20. stoljeću, čini se daleko manje važnom, iako metodološki pogodnom, od idejne i sadržajne sistematizacije nebrojenih pisanih dokumenata. Činjenica da je ova knjiga prva uopće koja se povijesno-sustavno i znanstveno bavi ženskim pitanjem u Crkvi, ali i društvu, u Hrvatskoj u 20. stoljeću, priskrbljuje joj status pionirskog djela. Ali ne samo zbog puke činjenice da je napisana i objavljena već i zbog toga što znanstveno, objektivno, hrabro i vedro piše o temi koja je za mnoge u Crkvi i društvu još uvijek tabu, tj. tema koja veoma lako uznemiri uspavane duhove na povijesnim lovorikama časti, slave i privilegija.

Kada se tvrdi da je žensko pitanje zapravo (neo)liberalna protukršćanska izmišljotina ili, opet odrješito, da je položaj ženâ u Crkvi neupitan – što će reći da je nedvosmisleno definiran i zajamčen – time se nehotice skreće pozornost s biti teme na osobu ili osobe koje je propituju. U tom se slučaju lako izgube iz vida sadržaj i bit problema, a pažnja

se fokusira »ad hominem«. Jer, u nedostatku snage argumenata dobro dođu argumenti snage. A poznato je da samo istina oslobađa. Doista, autoritet istine neboriv je. A povijest najbolje razotkriva neprolaznu vrijednost autoriteta evanđeoske istine.

Tonči Matulić

Damir Barbarić (prir.)

Zagonetka umjetnosti

Demetra, Zagreb 2003.

Zagonetka umjetnosti zbornik je koji sadrži devet tekstova koji se bave filozofskim razmatranjem umjetnosti. Zbornik je nastao kao rezultat simpozija održanog prošle godine u Varaždinu, a tiskala ga je zagrebačka kuća Demetra. Zbog mnogostrukosti zahvaćenih pojava i raznorodnosti horizonata izlaganja, zborniku nedostaje »kako tematska tako metoda jedinstvenost i cjelovitost«, smatra priređivač Damir Barbarić. No zbog iznimne kvalitete priloga, upotrebe različitog pojmovlja, te različitih metodskih postupaka, zbornik nedvojbeno u bitnome smislu uspijeva ocrtati mogućnosti i dosege umjetnosti današnjice, odnosno njezine kritičke filozofijske refleksije. On na precizan način postavlja pitanje: što je umjetnost danas i na koji način u današnjem svijetu možemo shvatiti njezinu bit? Je li ona još uvijek samo »stvar prošlosti«, kako nas je poučio Hegel, ili se pak u 21. stoljeću možemo nadati sveopćem »estetiziranju« cjeline života? Tema je tim zanimljivija jer se radi o rastućem interesu za pitanje umjetnosti kojemu svakodnevno svjedočimo u brojnim raspravama što zaokupljaju intelektualni svijet još od prve polovine 20. st., pa sve do danas. U našoj sredini vrijedi izdvojiti temat o izazovima umjetnosti, izašao u ovogodišnjem broju *Europskog glasnika*.

Ono po čemu se ovaj zbornik razlikuje od sličnih pokušaja iscertavanja predjela suvremene estetike i kulturološke analize upravo je težnja da se umjesto o estetskoj strani umjetničkih djela i njihovoj medijskoj prezentnosti progovori o navlastitoj naravi umjetnosti, tj. o promišljanju biti same umjetnosti, koja na dublji i filozofski relevantniji način istražuje njezine ontološke i religijske korijene, a ne samo »društvene« ili »kulturne« uvjete nastanka. Upravo zbog toga ovaj zbornik zainteresiranom i obrazovanim čitateljstvu može biti zanimljiv i poticajan; ostali, manje

upućeni u filozofijske refleksije o tom pojmu smatrat će ga nedovoljno aktualnim, ili pak suviše stručnom literaturom.

Najzanimljiviji i najpoticajniji prilog u zborniku jest tekst Milana Galovića »Umjetnost kao događanje svijeta«. U njemu autor govori o ontološkom statusu umjetnosti i načinima njezina konstruiranja i objavljivanja u svijetu i religiji, stavljajući naglasak na epohalno-povijesni karakter umjetnosti. Ispravno smatrajući kako jedino filozofija ima mogućnost i pravo postavljanja pitanja što je uopće umjetnost (i to u epohi u kojoj umjetnost uopće ima metafizičku bit), Galović cijeloj problematici prilazi u kontekstu umjetnosti kao mitskog susreta s bogovima, dakle kao nečemu što u izvornom smislu zaobilazi pomodne i neproduktivne rasprave o njezinu društvenom značaju ili reproduktivnosti. On se vraća na same izvore umjetnosti, videći u njoj granično područje između mitskog, religijskog i metafizičkog povijesnog svijeta, te shodno tome umjetnost smatra jedinom poveznicom između spomenutih sfera. U vrlo detaljnoj, filozofski nadahutoj, te stilski elegantnoj raspravi Galović dokazuje kako je umjetnost danas izgubila kontakt s mogućim temeljem svijeta, te joj upravo stoga u današnjem »interepohalnom intermezzu« ne uspijeva iz umjetničke zbilje otvoriti povijesni svijet. Drugi tekst koji u sličnom horizontu predstavlja solidan misaoni doprinos ovoj problematici prilog je Damira Barbarića, koji razmatra filozofijski nazor u umjetnosti, odnosno kreće se na tragu ontološkog razumijevanja i tumačenja same njezine biti. Ivan Koplek, pak, iz teološke perspektive govori o umjetnosti u kršćanskoj kulturi, tj. o slikovnoj umjetnosti u kršćanstvu.

Od priloga što se referiraju na recentnije teme i noviju literaturu izdvaja se tekst Andree Zlatare, koja iz kulturalno-sociološke perspektive analizira grad kao produkcijsko središte umjetnosti i centar kulturne razmjene, referirajući se na Baudelairov pojam 'flâneura'; Nadežda Čačinović, pak, na sličan način govori o povijesti percepcije i odrednicama vizualne kulture u razdoblju suvremenih tehnologija proizvodnje slika.

Ozren Žunec polazi od pretpostavke da se danas nalazimo u epohi vremena, a ne prosatora, te na filozofski način promišlja arhitekturu koja kroz prostor uvijek nužno govori i o nekom vremenu. Sibila Petlevski razmatra jezik glume, a Ljiljana Filipović očekivano se bavi psihoanalitičkim čitanjem mita o Edipu. Tekst kojeg svakako valja preporučiti, uz već spomenuti Galovićev, esej je Žarka Paića o avangardi i ikonoklazmu. U njemu Paić raz-